

A FESTŐK NYOMÁBAN UTÁN – A KÖNYV NYOMÁBAN

KALAPIS ZOLTÁN

A *Festők nyomában* című könyvem „titokban” készült, egy „rejtett terv” alapján született meg. Ez így, még idézőjelben is, képtelen állításnak tűnik, hiszen képzőművészeti-művelődéstörténeti írásaim rendre megjelentek a *Magyar Szó* hasábjain, meg a szándék sem öltött akkor még határozottabb formát. Annak a bizonyos „rejtett terv”-nek a körvonala a kezdetben igen halovány volt, hacsak azt a körülményt nem vesszük annak, hogy ekkor már, bánáti kódorgásaim során, többfelé tájékozódtam, újabbnál újabb témákba botlottam, amelyeknek, ugye, egyébként is az a tulajdonságuk, hogy egymásba fonódnak, az egyik szüli a másikat . . .

Ott valahol a hetvenes évek derekán a verseci múzeum művészettörténésze kezembe nyomta a *Magyar képzőművészek Dél-Bánátban* című katalógust, s ott bukkantam rá Csók István *Thámárjának* egyik változatára, amely azonban úgy került a kiállítási jegyzék szövegébe, hogy ez a művész „párizsi korszakának egyik legjelentősebb alkotása és valamennyi magyar lexikon megemlékezik róla”. Ez tényleg így van, csakhogy az adattárak a budapesti Nemzeti Galériában őrzött olajfestményről szólnak, s nem a verseci pasztelről, amelyet a szakirodalom nem is tartott számon. Ez elég ok volt arra, hogy hozzáfogjak a rejtély kibogozásához. Hónapokig bújtam a művészeti könyveket, képtár-igazgatókkal leveleztem, s még az egyik nyári családi barangolásom irányát is úgy terveztem, hogy útba ejtsem azokat a vidéki múzeumokat, amelyek a *Thámár* egy-egy változatát őrizték. Egy-két év múltán összeállt az írás: Csóknak kedvenc témája volt a bibliai Thámár, gyakran visszatért hozzá, újra meg újra megfestette, de mindig másként. Nem replikákat csinált, hanem variánsokat.

Első képzőművészeti próbálkozásomban nyolc *Thámárról* tettem említést, s ebbe a füzérbe helyeztem el az ismeretlen kilencediket, a verseci *Thámárt*.

Adós vagyok még annak a megállapításnak a pontosításával, hogy a könyv „titokban” született. Talán inkább azt kellene mondanom, hogy némi turpisság állt mögötte, esetleg még úgy is fogalmazhatnék, hogy megtévesztő partizánkodás.

A *Magyar Szónak*, s általában a lapoknak régi gyakorlata volt, hogy a bukott szerkesztőket vagy a mezőgazdasági rubrikára, vagy az ipari rovatra helyezte, azzal az indoklással, hogy „hadd kerüljön csak közelebb az élethez”. Az én megbízatásom a munkahelyi leírás szerint az volt, hogy „a szakszervezet és a társult munka” területéről szállítsam az információkat, az üzemi riportokat. Így is kezdtem, azzal, hogy némi szociográfiai érdeklődéssel közelítettem meg az agyag- és olajbányászok, a hazatérő vendégmunkások, a kétlakiak életét, de nem maradtam csak ennél, másfelé is bővítettem a kört – a képzőművészeti témák felé is –, talán azért, mert vonzott a kötetlenebb riportázs, berzenkedtem a beskatulyázás ellen, de még az is lehet, hogy a dac munkált bennem a kincstári témák, a beszűkülés ellen.

Ennek folytán egyre több „mellékterméket” tettem le a szerkesztő asztalára – tájtörténeti, helytörténeti, képzőművészeti, művelődéstörténeti, vagy éppen meghatározatlan műfajú írást –, ami aztán sorozatosan kiváltotta „az elkötelezett újságírás” éber óreinek heves bírálását. Az volt a vád, hogy elkalandozok munkakörömtől, nem teljesítem a szerkesztőségi feladatokat.

Bizonyos fokú huncutság volt abban is, hogy írásaimmal elegendő „tárgyi bizonyítékot” nyújtottam barátaimnak, meg a szakmai értékekre érzékenyebb és a józanabbul gondolkodó kollégáknak, hogy megvédjenek, tompítsák a siserehad támadásainak életét. Azzal érvelhettek, hogy amit csinálok, az nem is olyan rossz, hagyni kell az embert hadd dolgozzon, kell az olvasmányos anyag a lapban, mint falat kenyér.

Nos, így kezdődött az a kaland, amelynek egyik eredménye a *Festők nyomában* is.

*

Kereken tíz évet dolgoztam a *Festők nyomában* című kötetemen, természetesen nem napról napra, de azért mégis lankadatlan buzgalommal, kemény elhatározással, türelemmel viselve a „nem teljesíti a szerkesztőségi feladatokat” bélyeget, s persze annak anyagi következményeit is. (Idézet egy 1984. március 15-ei keltezésű szerkesztőbizottsági jegyzőkönyvből: „Kalapis Zoltán tevékenysége zömében nem kapcsolódik a napilap alapvető és elsődleges programjához, szerkesztéspolitikai elveihez, ezért a szerkesztőbizottság úgy ítéli meg, hogy a jelenlegi pontszáma [értsd: havi fizetése] megfelel az általa nyújtott munka minőségének.”)

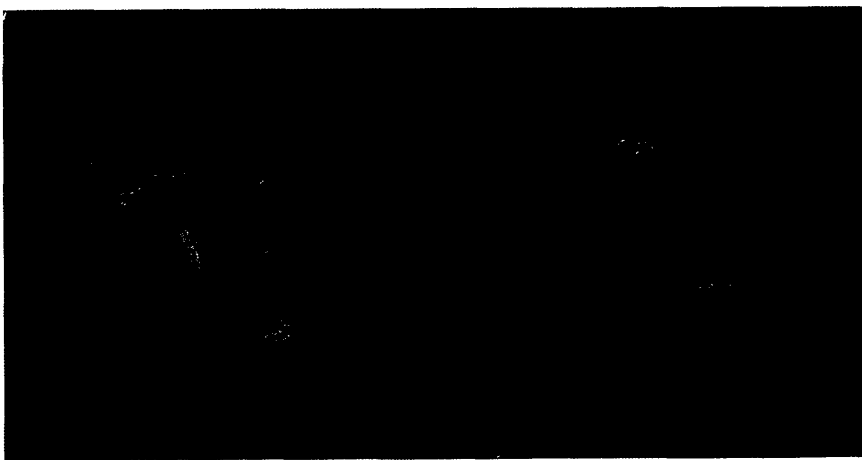
Amikor jóban voltam önmagammal, makacsságomat férfias kitartásnak minősítettem, máskor viszont úgy találtam, hogy egy igavonó ökör néz vissza rám a tükörből, mivel semmiféle biztosíték nem volt a kötet megjelenésére. Csak a barátok, a hozzáértők támogatása és a remény tartotta bennem a lelket, ez utóbbi aztán nagyon.

1988 májusában adtam le a könyv kéziratát, 350 gépelt oldalt, amihez csatoltam a 22 gépelt oldalas névjegyzéket (csaknem 700 névvel), meg a képeket, illusztrációkat 2 ívnyi terjedelemben.

A recenzálás és a szerkesztés folyamatában a könyv kézirata a „megengedett”, az elfogadható 250 oldalra, a névmutató 500 névre redukálódott (a kihagyások csak hasznárra váltak), viszont megmaradt eredeti terjedelemben az illusztrációs anyag, ami ugyancsak a készülő könyv javát szolgálta.

Persze a reprodukciók esetében is elkerülhetetlen volt a rostálás, így kimaradt Karády Etelnek, egy múlt századi, beodrai születésű festőnő egyik művének reprodukciója is, amelyet pedig eleinte a címoldalon képzeltem el! Sajnos, a róla szóló írás nem készült el, helyébe, most már így fogalmazhatok, egy „helyibb”, egy „vajdaságibb” művész hangulatos pasztellje került – egy magánlakás mélyén megbúvó Farkas Béla-mű.

Ha a szerkesztő is jónak látja, akkor most megjelenhet Karády Etel (Edvi Illés Aladárné, 1877–1963) *Nő pipacsok között* című festményének a reprodukciója. Ennyivel talán tartozunk is neki.

A bánáti festőnő (Karády Etel: Nő pipacsok között. 1913, Magyar Nemzeti Galéria)

Ő ugyanis a bánáti magyar festőnők egyike. A sort a bécsi tanultságú, örmény származású Gyertyánffy Berta (gróf Nákó Kálmánné, 1819–1882) nyitotta meg, aki a nagyszentmiklósi Nákó-kastély csendjében festegedett.

Sem az egyikről, sem a másikról sajnós nincs szó a könyvben, nevüket hiába keresem a névmutatóban is. Fájdalom, hogy Gyertyánffy Berta esetében még egy reprodukciót sem tudok felkínálni, pedig a Nemzeti Galéria két festményét is őrzí, 1906-ban pedig megrendezték gyűjteményes kiállítását az Iparművészeti Múzeumban.

*

Ezzel már meg is nyitottam „bűneimnek” hosszú lajstromát. Nemcsak a két festőnő, sokan mások is kimaradtak – se szeri, se száma az ember vétkeinek –, bár az is badarság lenne elvárni, hogy egy könyvbe mindent bele lehet gyömszölni. Meg aztán egy átfogóbb képzőművészeti körkép elkészítésére alighanem kevés is az a tíz esztendő.

Mégis, az enyhítő körülmények ellenére, amikor olykor kézbe veszem a könyvet, hiányérzetem kerekedik felül, eszembe jutnak a be nem fejezett vagy a meg sem kezdett munkáim, a telt vagy a csaknem üres irattartóim. Egy ilyen áttekintésből például, mint amilyen a *Festők nyomában*, nem volna szabad hiányoznia egy írásnak Eisenhut Ferencről, de mégis nélküle jelent meg, nem is készült el soha. Ő az egyetlen jelentősebb alkotó, akiről nincs egy tanulmány az előzményeket tárgyaló *Elindultak Bácskából, Bánátból* fejezetcím alatt, a verseci Melegh Gábor, a becsei Than Mór, a kulai Jakobey Károly, a begaszentgyörgyi Szentgyörgyi István, a zsablyai Kalmár Péter és a zombori Juhász Árpád mellett.

Eisenhut Ferenc palánkai boltosinasként indult, és a müncheni akadémia tanára lett. Azok közé a festők közé tartozott, akik csalhatatlan bizottsággal kitapintották a korizlést, s ehhez idomították művészetüket. Ő volt a múlt századi „orientális irányzat” főmuftija, a divatos keleti témák majsztere. Állami utazási segéllyel beutazta Egyiptomot, Törökországot, Tuniszt, de eljutott a Kaukázus lábáig, az afganisztáni hegyekig, az üzbég sivatagokig, a tatár sztyeppékig. Festményeinek fő kelléke a lágy keleti szőnyeg, a gyöngyházberakású ülőke, a színes selyemvánkos, a könnyű atlaszpapucs, a kecskebőr-huzatos ülőpárna, a bő burnusz, a cizellált rézedény, a nehéz ezüsttál, a damaszkuszi kard. Művei a nemzetközi műkereskedelem keresett és jól értékesíthető darabjai voltak (ő volt a XIX. század László Fülöpje!), de a hivatalos művelődéspolitikai előtt is nagy becsben állt: a *Gül Baba halála* című festményéért elsőnek kapta meg a frissen alapított nagy állami aranyérmét, megelőzve Munkácsy Mihályt, Benczúr Gyulát, Lotz Károlyt.

Lehet, hogy éppen az ilyen tények miatt toltam odébb az egyre púposodó dossziéját, s részesítettem előnyben a többit. Ha így történt, igazságtalan

voltam vele szemben, hiszen mások sem vetették meg a népszerűséget és a vele járó anyagi hasznot.

1896-ban, a honfoglalás ezredik évében, Bács-Bodrog vármegye vezetői hazahívták egyik keleti útjáról, és megbízták a *Zentai csata* című nagyméretű vászon elkészítésével, amely, hogy, hogy nem, még ma is a zombori képviselő-testület nagytermét díszíti: átvészelte a viharos évtizedeket, s a múlt értékes képzőművészeti hagyatéka lett. (Eisenhut 12 000 koronát kapott érte. Ugyanabban az évben, sok huzavona után, az állam 2000 koronáért megvette a már húsz éve kész *Majálist* is, Szinyei Merse Pál remekét.)

Még korábban, 1890-ben, beajánlotta a müncheni akadémia a 15 éves, ugyancsak palánkai születésű Pechán Józsefet, s eleinte a hóna alá is nyúlt, hogy fennmaradjon. Sok más bácskai kapcsolata is figyelmet érdemel.

Sok örömöm tellett a *Festők nyomában* című könyvben – készítés közben, megjelenés után –, de ha Eisenhut Ferenc kerül szóba, mindig elkedvetlenedek: talán tehettem volna többet is . . .

*

Hiányérzetem bizonyára nem lenne olyannyira nyugtalanító, ha időközben valaki hozzáfogott volna Eisenhut Ferenc életművének feltérképezéséhez, netán már publikálta is volna eredményeit. Vagy – ne adj’ isten –, hogy a Forum Kiadó megrendelt volna egy ilyen munkát, hogy ne szakadjon meg egy

*A zombori képviselő-testületi tanácsterem díszje
(Eisenhut Ferenc: A zentai csata, 1896–1898)*

nagyon szép vállalkozása, a kismonográfiák sorozata, hogy készen legyen, ha majd jobbak lesznek a feltételek . . .

Az itteni magyar képzőművészet-történet helyzete sohasem volt rózsás – a kismonográfia-sorozatot sem a szakmabeliek hordták ki két tisztos kivétellel: Bela Duranci és Baranyi Anna, most pedig egyenesen lesújtó, mivel több magyar vagy magyarul tudó művészettörténész elhagyta a Vajdaságot, külföldre távozott. Akik pedig maradtak, azok továbbra sem hallatják szavukat, nem publikálnak, duzzognak a világra.

A nyelvtudásra azért tettem a hangsúlyt, mert e nélkül, illetve a magyar szakirodalom nélkül, elképzelhetetlen a kutatómunka. Jóllehet a Bánátban négy múzeum is működik, az elmúlt évtizedekben mégse sikerült megnyugtató módon feltárni Székely Bertalan bánági kapcsolatait, hogy csak ezt az egyet említsem, s mindjárt szóvá tegyem a tiszteletre méltó kivételt is, Vukica Popovićot.

Mint sok helyütt másutt, itt is az érdeklődés, a tájékozottság hiánya a legfőbb korlátozó tényező, de erősen restringál az egynyelvűség is, ami aztán akadályozza a kapcsolatok felvételét, a teljesebb betekintést a galériákba, levéltárakba, könyvtárakba.

Jelenleg a képzőművészeti kutatások terén – a megkerülhetetlen, örökifjú Bela Duranci mellett – a levéltárosok vagy a volt archiváriusok jeleskednek (Magyar László, Silling István, Balassy Ildikó). Az utóbbi munkája a Zentai Monográfia Füzetek 37. számában jelent meg *A zentai Eugen-szobor regénye* címmel.

Valamikor a kezemben járt a szobor alkotójának, Róna Józsefnek *Egy magyar művész élete* című önéletrajza, lefénymásoltattam azokat a részeket, amelyek Savoyai Jenő nagyméretű lovasszobrának elkészítésére vonatkoztak a zentai csata 200. évfordulójára. Az ügy végül is botrányba fulladt, mert a zentai szoborbizottság képtelen volt kifizetni a megrendelt emlékművet, a községi képviselő-testület pedig a füle botját sem mozdította, hagyta veszni a szervezőket. „Sem a bronzöntő, sem a kőfaragó nem adná ki a szobrot pénz nélkül – kesereg az előleg nélkül maradt szerző. – Aztán nincs is pénzem a szobor elszállításának, s felállításának költségeire. És harmadszor, füttyülök az egész bizottságra, a polgármesterre, s az egész Zenta városára! . . . És ha felállítanám a szobrot, a sóhivatalhoz szaladhatnék a pénzemért! Olyan nincs! . . .”

A történet vége az, hogy Zenta egy pompás szobor nélkül maradt. Róna József alkotását ugyanis egy sorban említik Fadrusz János kolozsvári Mátyás-szobrával (1885 és 1902 között emelték), és Stróbl Alajos halászbástyai Szent István-emlékművével (1893–1906).

A monumentális lovasszobrot végül is I. Ferenc József király vásárolta meg, és a Budavári Palota előtt állíttatta fel, s ma is ott áll, egy pompás, alig tagolt barokk talpazaton. A parókás hadvezér visszarántott állásban tartja ércpari-

*A két Pechán
(József és a kis Béluska, a későbbi adatközlő)*

páját, hátradólt felsőtestével maga is a mozdulat hirtelenségét tükrözi, sok más részlettel együtt.

A tanulmány szerzője úgy tartja, hogy a sors kegyes volt a szoborhoz, mert, ugye, mi maradt volna belőle a két világháború és a két felszabadulás után? „Annyi, mint a néhai zentai Szentháromság-szoborból: egy morzsányi sem!” – szögezi le Balassy Ildikó. Ismerve a többi vajdasági köztéri szobor végzetét, akár a kérdőjel is elmaradhatott volna a mondat végéről. A megmaradás esélyét még az is csökkentette, hogy a bácskai és a bánáti németység a második világháború alatt a Prinz Eugen nevét viselő SS hadosztályban küzdött a boszniai hegyek között.

De talán hagyjuk a baljós találgatásokat, adjunk inkább teret az örömnak: nagy megelégedettséggel olvastam a füzetet, boldog voltam, amikor egyik dédelgetett, de elvetélt témámat viszontláthattam – megszületve, megfürösztve, megdajkálva . . .

Örvendezésem azonban nem volt egészen felhőtlen: egykor az irodalomtörténészek, írók, könyvszerkesztők bábáskodtak a kismonográfiák körül, most a levéltárosok jelentkeznek képzőművészeti-kultúrhistoriai adalékokkal.

Mit szólnak ehhez a művészettörténészek?

*

A legjobb, a legízesebb és a legtöbbször idézett adatközlőmre emlékszem, Pechán Bélára. A könyv *Pechán-témák* című fejezete nem születhetett volna meg közreműködése nélkül, de egy-egy adata, megfigyelése, emléke beépült a többi részbe is.

Utolérhetetlen fabulázó volt, valóságos mesefa. Kerek képzőművészeti-művelődéstörténeti históriákat tudott elbeszélni azokból a régi időkből, amikor a mostani bácskai „montenegrói köztársaság” még német–magyar város volt. Nagy kár, hogy nem írta meg emlékeit, de amit ezzel elmulasztott, bőven kárpótolta az élő beszéddel. Ezek alapján aztán nem egy kiállítási katalógus, tanulmány, riport, könyv született – mások tollából. Duranci több stúdiuma, az emlékezetes Nagy István-féle tárlata, Tolnai Ottó jó néhány esszé felé hajló jegyzete, életrajzi karcolata mögött az ő alakja, mesélőkedve áll. Újabban mint regényalak elevedett meg egy készülő bácskai trilógiában: ő a második kötet narrátora, a felnöttevé váló Pichler Albert (Bordás Győző: *Csukódó zsülipek*, 1995).

Bevallom töredelmesen, hogy nem annyira „pedáns realizmusa”, a csatorna menti füzesek képzőművészeti átélése, vagy az utolsó, a világ sorsa fölött töprengő festményei vonzottak a legendás Pechán-házba, hanem a tényeknek és a regéknek az a finom ötvözete, amelyet rögtönzése során megteremtett.

Mondanom sem kell, hogy fontos és buzgó forrása volt az én „csevegő” művelődéstörténeteimnek is.

Tíz évvel ezelőtt helyezték örök nyugalomra a verbászi családi sírboltba, kilencven évvel ezelőtt született, 1906. december 6-án.

*

A szabadkai nyomdában készülő *Festők nyomában* (recenzens Bori Imre, szerkesztő Kovács-Ács Károly) még nem jutott el hozzám, amikor Bela Duranci azon melegében meglepett egy „kétnyelvű” episztolával is felérő magánlevéllel: „. . . tegnap óta (1990. március 8.) kezemben van a »Festők nyomában« – dobio sam ilegalno, ispod ruke iz Minerve knjigu . . . Verujem, da bolje od drugih osećam koliko napora treba, upornosti i svega ostalog preovladati, da bi se napisao tekst, koji pleni o t k r i v a n j e m, razgranajem zaborava . . . Gratulálok!”

Amikor egy szerző, akinek a képzőművészet-történeti kutatás „sem feladata, sem szakterülete”, pont e vizsgálódások nesztorától kap elismerő szavakat, csak elégedett lehet, így aztán az a közhely, hogy „nem dolgozott hiába”, újból megtelt belső tartalommal.

Viszonylag gyorsan kritikát is írt a könyvről (1990. V. 3.), amely a folyóirat szeptemberi számában jelent meg – némileg megkurtítva, „megfelelő” címmel ellátva.

Jóleső érzéssel nyugtáztam Herceg János megállapítását is, aki szerint „ilyen széles látókörben senki sem próbálta még összefogni a vidékünkhez kapcsolódó képzőművészeti vonatkozásokat” (*Üzenet*, 1990, 11. szám).

Persze a fogadtatás nem volt ennyire egyöntetű. Egyik pesti méltatóm például előbb agyonütött, aztán meg néhány jó szóval próbált feltámasztani. Itthon, a sok méltánylás mellett kifogásolták, hogy „olykor megmosolyogtató apróságok is érdekelnek”, vagy szemére vetették a kritikának, hogy nem veszi észre, hogy „írásaim bizony eléggé lomposak, bőbeszédűek, olykor feleslegesen aprólékoskodók, pepecselők”.

Nem fenéki tejfel az élet, ezt már rég megtanultam. Most azonban, hogy idézgettem az egyébként jóindulatú bírálóimat, egy kicsit el is bizonytalanodtam: ezzel az „öntömjénező” jegyzetekkel vajon nem éppen a pepecselő írásaimnak a számát szaporítom?

*

Mintha a mitológiai Narkisszosz (Narcissus, Nárcisz) emlékének áldoznék most azzal, hogy saját művem szemléletében, a vele kapcsolatos tények emlékezetében néminemű gyönyörűséget találok. Ő volt ugyanis az a csodaszép

ifjú, aki saját tükörképébe szeretett bele, s ebbe bele is pusztult. Idegesít az a gondolat, hogy én most vén fejjel egy ilyen csapdába estem, de aztán lassan-lassan megnyugtatom magamat. Az önszeretet, saját teljesítményének és szerepének bizonyos mérvű többre becslése minden alkotóban keményen feszül, olykor még akarátán kívül is. A kérdést, alighanem, mint minden más esetben, végül is az dönti el, hogy egy ilyen megkerülhetetlen tulajdonság túlzott formában, a jó ízlést erősen próbára tevő módon jelentkez-e vagy visszafogottan, amit esetleg egy elnéző mosollyal meg is lehet bocsátani.

Most, hogy érzésem szerint úgy-ahogy tisztára mostam magam, elmondhatom: érdekelt a könyv sorsa, kíváncsian odafigyeltem mi történik vele, van-e foganatja.

Mindjárt az elején nagy bánat ért. A vajdasági szerzők munkái átlag 1000 példányban (vagy már ennyiben sem?) jelennek meg, a *Festők nyomában* azonban még ezt a csekélyke számot sem érte el – 700 darabja hagyta el a sajtót. S ami még talán ennél is szomorúbb: a kiadó piacismeretén alapuló számítás pontosnak bizonyult. A könyv 1990 elején jelent meg, s most 1996 vége felé a raktárban még mindig van belőle száz példány!

Nem is tudom hirtelen, hogy ezt most pesszimista hangnemben kommentáljam-e, netán fogadjam el rideg valóságként, esetleg javíthatatlan derülátóként találjak valamilyen optimista kicsengésű kiutat? Ismerjem el, hogy munkám a kutyának sem kell, vagy örüljek annak, hogy évente mégiscsak száz ember nyúlt lapos zsebébe?

Ennek eldöntésével most talán nem sietnék, a gyökerek alighanem sokkal mélyebbek, talán nem is annyira a pénz, hanem az igény hiányáról van szó, ezért inkább Berzsenyi sorával biztatom magam: „Ne csüggedj a jók pályáján!”

A könyv utóéletének voltak szép pillanatai is. Az egyik az, hogy gyors egymásutánban öt félórás tévéfilm készült kutatásaim nyomán. Szemerédi Magda fedezte fel magának és a nézőknek a könyvet, a benne rejlő lehetőségeket, s hozzáfogott, hogy ötletét, a műsorkészítés ágas-bogas útvesztőit elkerülve meg is valósítsa. A szakmabeliek szerint képzőművészeti történeteim kész forgatókönyvek voltak, a kísérőszöveg is szinte adva volt, a színhelyekre pedig magam is elkísértem a forgatócsoportot, buzgón mutogatva mi hol van, ha pedig nagyon muszáj volt, rühellve bár, de a kamera elé is álltam.

Néha még most is elcsípem az egyik vagy a másik ismétlését, s újra átélem Than Mór, Juhász Árpád, Farkas Béla és a többiek életsorát, viszontlátom a múzeumokban és a magánlakásokban található műveiket. Ehhez azonban egy jó adag szerencse is kell, a leírt vagy a bementett napi műsorajánlatokból rendszerint nem derül ki, mit is fognak adni. Elrejtik azt, amit közhírré kellene tenni . . .

*Ez már dokumentum
(Moholy-Nagy László moholi háza a renoválás előtt)*

Már Vörösmarty töprengett azon, hogy „Ment-e / A könyvek által a világ előbbre?” Jőmagam is sokat törtem a fejemet, hogy ez az ismeretterjesztő könyvecske, amely egyet-mást feltárt képzőművészeti múltunkból, miért nem hullott termékenyebb talajra, egyik-másik kezdeményezését, díszkrét sugallatát miért nem karolták fel azok, akik az ügy érdekében tehetnének is valamit. Itt-ott ugyanis elejtettem néhány szót arról, hogy az itteni művészeti élet tárgyi emlékeit jobban meg kellene őrizni, némelyeket talán meg is lehetne jelölni az utókor számára.

Moholon (de Adán is) még áll az a ház, ahol Moholy-Nagy László diákoskodott, de nemcsak hogy nem került rá egy icipici emléktábla, de még a barokkos díszítéseket is leverték róla, úgymond korszerűsítették.

Meg tudom magamnak magyarázni, hogy Versecen miért nem neveztek el egy utcát sem Melegh Gáborról, talán még azt is, hogy Zomborban, Herceg János és Milan Konjović városában miért nem tették meg ugyanezt Juhász Árpád esetében, de azt már sehogy se, hogy Szabadka miért feledkezett meg fiáról, a szerencsétlen Farkas Béláról.

A verbászi Pechán-műterem, amely évtizedekig a bácskai képzőművészeti élet egyik fellegvára volt, a család utolsó festőtagjának elhalálózása után nem alakult át Pechán-képtárrá, a hagyaték kikerült természetes közegéből, s ki tudja, végül is mi lesz a sorsa.

Néhányszor utaltam rá, hogy a szabadkai Magyar Képtár létrehívása nélkül elképzelhetetlen a hosszú távú képzőművészeti kutatómunka, a fontosabb művészeti hagyatékok begyűjtése, nyilvántartása. Sáfrány Imre és Hangya András munkássága, de nyilván másoké is, megérdemelné az ilyen természetű szakmai figyelmet, de sajnos az ügy holtponton áll, távlata bizonytalan . . .

Ennek az intézménynek fontos feladata lehetne a képzőművészeti kiadványok rendszeres publikálása. Ezeket a teendőket eddig a Forum Kiadó látta el egy-két nagyobb monográfiával, több kismonográfia megjelentetésével, de ez a sorozat is megszakadt az anyagi helyzet romlásával. Pedig elvégzendő munka lenne bőven. Than Mór életműve aligha igényel ilyen természetű feldolgozást, mivel Magyarországon gazdag irodalma van, részben ez a helyzet Juhász Árpáddal is, ő is, úgy-ahogy, beépült a magyar művészet történetébe, bár Silling István nemrég a *Szabad Hét Nap* hasábjain az ő rajzainak megjelentetését is sürgette. Az azonban egészen bizonyosnak látszik, hogy Melegh Gábor, Eisenhut Ferenc, Jakobey Károly és Farkas Béla megérdemelné a teljesebb bemutatást.

Az élet sajnos nem úgy alakul, ahogy szeretnénk, hanem a maga törvényei szerint, olykor kívánóságainkkal szöges ellentétben. Mindig földerít azonban, ha az óhaj egybecseng a valósággal. Legutóbb az a hír dobott fel, hogy a két híres Than-fivér, a nagy festő és még nagyobb kémikus becsei szülőházát

*A Festők nyomában címoldali képe (Farkas Béla: Ágak és felhők, 1939)
(Németh Mátyás felvételei)*

tatarozzák. Végső ideje volt, mert már tizenöt évvel ezelőtt is siralmas állapotban volt. „Ebben a házban éltek városunk nagy szülöttei, Than Mór és Than Károly . . .”, hirdeti a ház faláról a márványtábla.

Nagy meglepéssel vettem kézbe a nagybányai művésztelep 100. évfordulója alkalmából rendezett szabadkai kiállítás katalógusát, több év után Gajdos Tibor terjedelmes, talán még hősinek is mondható vállalkozása mellett (*Szabadka képzőművészete, Életjel, 1995*), ez az első komolyabb képzőművészeti kiadványunk. Bela Duranci (ismét ő, de vajon van-e nála avatottabb tollú művészettörténész ezen a tájon?), foglalta össze benne Nagybánya erjesztő hatásának vajdasági nyomait, de ezen még túl is.

Nemegyszer szóvá tettem a *Festők nyomában* is, hogy a magyarországi művészettörténet és lexikográfia nem vesz tudomást, úgy is mondhatnám, hogy bántóan mellőzi a vajdasági képzőművészet jelenét, hagyományait. Az 1965–68-ban kiadott négykötetes *Művészeti lexikon*, Seregélyi György 1988-ban kiadott *Magyar festők és grafikusok adattára* nem nyújt érdemleges tájékoztatást az itteni képzőművészekről, de Passuth Krisztina egyébként kiváló monográfiája (1982) sem vesz tudomást Moholy-Nagy László adai és moholi éveiről, s Cennerné Wilhelm Gizella szintén kitűnő, teljességre törő monográfiája is (1982) csak a jegyzetanyagban ad áttekintést Than Mórnak az akkori Jugoszlávia területén lelhető képeinek „hiánypótló jelentőségű” listájáról.

Sok jel mutat arra, hogy ez a más területeket is átszövő ignoráló szellem lassan a múlté lesz (*Új magyar irodalmi lexikon I–III. 1994; Magyar színház- és képzőművészeti lexikon, 1994*), így a képzőművészet terén is megtört a jég: a millicentenáriumi alkalmából bemutatták a pesti közönségnek a Kárpát-medence képzőművészeit, köztük a vajdaságiakat is. A katalógus eligazító tanulmányát Bela Duranci (!) írta.

„A rendezvény számunkra egy újabb igényt fogalmaz meg – írja a kiállítás kapcsán Szombathy Bálint (*Magyar Szó, Kilátó, 1996. X. 3.*) –, tudniillik azt, hogy a nehézségek ellenére is próbát kellene tenni a ma élő vajdasági magyar képző- és iparművészek kizárólag minőségi mércéken alapuló, teljességre törekvő összbemutójának megszervezésére”, s a cél érdekében „kulturánkat átfogó összefogást” sürget.

Ilyen kiállítás a Szépmíves Céh 1943. évi első tárlata óta, azaz több mint ötven éve nem volt Budapesten.

A kocsi, úgy tűnik, ha döcögve is, de megy tovább . . .

Barátaim olykor-olykor biztatva kérdezik: folytatom -e a „derék vállalatot”.

A *Festők nyomában* megjelenése után egy ideig melengettem egy újabb képzőművészeti-művelődéstörténeti kötet elkészítésének gondolatát, sőt még abban a tévhitben is ringattam magamat, hogy ez a második még gyorsabban is összeállhat. Akkoriban már régen túl voltam kezdő bánáti tapogatózásaimon, érdeklődési körömet kiterjesztettem a Bácskára, de csakhamar Vajdaság is szűknek bizonyult, egyre jobban kitekingettem az akkori ország más részeibe. A földrajzi, de talán még a más jellegű látókör tágulásának egyik eredménye bekerült a kötetbe (Karacsay Fedor veduta festő és literátor), a másik kimaradt (a középkori Aquila János freskói három szlovéniai faluban), a harmadik és még néhány nem készült el.

Abban a készülő harmadikban a bomlott idegzetű zseni, Csontváry Kosztká Tivadár 1899 és 1903 közötti szlavóniai (Eszék), dalmáciai (Trogir, Split, Dubrovnik, a Kerka völgye) és bosznia-hercegovinai (Jajce, Mostar) tartózkodása tárgyi emlékeinek nyomába eredtem volna, de mire nekifoházkodtam, kitört a háború, amely az egyébként is nehéz, kétes kimenetelű vállalkozást egyszerűen lehetetlenné tette. Közben másfelé is tájékozódtam, az évek pedig múltak, egyre csak múltak . . .

Ma már a napnál is világosabb, hogy nincs tovább, a képzőművészeti témák folytatása nem következik, kifutottam az időből. Semmi sem csinálódik magától, egy hetven felé ballagó ember pedig nem is tervez hat-nyolc évre előre.

Más téren még nem tettem le a lantot, azok a munkák foglalkoztatnak, amelyek félkész állapotban vannak, vagy már tető alá is kerültek, s most a vakolás, a pingálás van a soron. A végleges formálás, az utolsó simítgatás.

Régi dolgaim adjusztálásában telnek napjaim . . .